

ДИМИТЪР КЕНАНОВ (Велико Търново)

СИМЕОН МЕТАФРАСТ И ТЪРНОВСКАТА КНИЖОВНА ШКОЛА

С творческото дело на логотета Симеон, живял в края на Х в., обикновено се свързва кодификаторското направление във византийската агиография — *метафрастиката*. Като признат родоначалник на това движение, към неговото име времето налага названието Метафраст (от *μεταφράζω* — преразказвам, претворявам, пресъставям): Симеон, „имея в руках древние повествования, старался перелгать их (*μεταφράζειν*) в лучший вид по слогу и содержанию; жизнеописания, написанные им ... слогом изящным, какой только может допускать благочестивое одушевление; и потому жизнеописания Симеона, по отношению к древним простым, явились в новом виде, и по праву названы Метафразами (*μεταφράσεις*), а сочинителя их называют сладким писателем Метафразов“¹.

От агиографията последователно се изземват низовите, народните черти. Тя става неотменна част от жанровете на високата литература, подчинява се на нейната естетика и превес взема дидактичното, а не белетристичното начало². Прилага се дедуктивният биографически метод, чрез който се изгражда общ, „самоповтарящ се и неземан образ“³. С този идеал за положителна личност на средновековните хора се внушават строго определени и идеологизирани мирогледни ценности, сиреч съчиненията за деянията на светците носят в себе си класовите защитни функции на официалната феодална култура. В даден стадий от живота на обществото обаче се откроява несъответствие между „неподвижното“ идейно-художествено съдържание на агиографията и новите идеологически изисквания на обстановката, преобразена от промените в социалните групи, от непрестанната революционна критика срещу светската и църковната аристокрация, която водят сподвижниците на еретическите учения, политическите противници на

¹ Архиеп. Филарет. Историческое учение об отцах церкви. Т. 3. СПб., 1882, с. 296; Т. В. Попова. Античная литература и византийская агиография. — В: Античность и Византия. М., 1975, 243—248; Л. А. Фрейберг, Т. В. Попова. Византийская литература эпохи расцвета IX—XIV вв. М., 1978, 68—71; Ъ. Трифуновић. Азбучник српских средновековних књижевних појмова. Београд, 1974, 52—53; В. Бухвалд, А. Холвег, О. Принц. Речник грчких и латинских писаца антике и средњег века. Београд, 1984, 413—414; K. Grumbacher. Geschichte der Byzantinischen Literatur. München, 1897, 178—185, 200—203; H.-G. Beck. Kirche und Theologische Literatur im Byzantinischen Reich. München, 1959, 570—580.

² С. В. Полякова. Византийские легенды как литературное явление. — В: Византийские легенды. Л., 1972, с. 267.

³ Г. Сване. Константин Костенечки и его биография сербского деспота Стефана Лазаревича. — В: Славянские культуры и Балканы. Т. 1. С., 1978, с. 322.

православието, на християнството. Обективно се налага необходимостта от метафрастика, от всеобхватна ревизия, която да зачертае остарялото, нефункционалното в съдържанието и формата на литературата, да внесе догматични попълнения — „всеоръжие“ против антиканоническото и антифеодалното недоволство. В областта на агиографията този реформаторски процес може да се изрази в тенденция към синтез, към създаване на еднородни монументални чети-минейни сводове⁴, както е при Симеон Метафраст и неговите последователи в самата Византия, Грузия, България.

През преломния XIV в. големият славянски Метафраст е Патриарх Евтимий. Той строи българска метафрастика, която е идейно и художествено превъоръжаване на официалната литература с цел да се освежи нейното въздействие върху човека при формирането на неговото съзнание. Евтимий Търновски подготвя основите и направлението за реформа и развитие на културния живот през следващите векове в Сърбия, Угро-Влахия, Молдова и Русия. За вдъхновената от исихазма дейност на Патриарх Евтимий като отправна точка е послужил натрупаният естетически опит в старобългарската и византийската литература; може да се открие приемственост в гражданските му позиции с писателите от Първата българска държава⁵. На Евтимиевото отношение към метафрастиката и нейното възприемане в България през XIV в. са посветени тези кратки бележки из историята на византийско-българските взаимовръзки.

* * *

За Метафрастовия почин на работа най-ранни вести се пазят в похвалното слово и канона за него от Михаил Псел (XI в.), в „Кратко възпоминание за Симеон Логотет ...“ на грузинския писател и преводач Ефрем Мцире (Младши) (XI—XII в.) и в „Доклад към великия цар Алексей“ на философа Йоан Ксифилин, който завършва прекъснатото дело на Симеон и метафразира агиографските сказания за месеците от февруари до август. Докладът е познат на грузински език.

В предисловието си към превода на Дамаскиновото „Точно изложение на православната вяра“ Ефрем Мцире подробно очертава явлението „метафрастика“ и нейните граници: „Не думайте, что книга эта разукрашена в том же виде, как это свойственно было Симеону Логофету и другим ученым грекам, которые как только найдут Мучение, повествование или Сказание, написанное мирским некрасивом слогом, сейчас же разукрасят его и назовут Метафрастом. Впрочем так они поступают, когда описателем этих Сказаний является простой человек, ибо известно, что Мучения большинства святых, описанные какими-то современными рабами, но к произведениям святых и писаниям православных отцов они также не смеют прикоснуться, как и к Евангелию и посланиям Павла, хотя бы они написанные были простым слогом, разве только кто-нибудь из них окажется сумасшедшим или, в худшем случае, еретиком и отверженным от церкви.“⁶ Освен това на друго място, в своето „Възпоминание ...“, Ефрем разсъждава за причините, които обуславят заниманията на Симеон Метафраст: „Его усер-

⁴ Б. И. Берман. Читатель жития (Агиографический канон русского средневековья и традиция его восприятия). — В: Художественный язык Средневековья. М., 1982, с. 160.

⁵ Д. Кенанов. Литературата на Първата българска държава и писателското дело на Евтимий Търновски. — В: Константин-Кирил Философ. С., 1981, 179—187.

⁶ К. С. Кекелидзе. Симеон Метафраст по грузинским источникам. — Труды Киевской духовной академии, 1910, № 2, 181—182. В руския „Азбуковник“ се тълкува: „Метафраст — книга торжественных слов, содержащая жития.“; А. Карпов. Азбуковники или алфавиты иностранных речей, Казань, 1878, с. 195.

дно просили все верующие, чтобы он, труженик слова и дела, исполненной божеской и человеческой премудрости, взялся украсить Мучения святых мучеников и Жития св. отцов и иерархов; ибо (Жития и Мучения эти), изложенные раньше, насколько позволяло время, в виде Сказаний какими-то современниками, не сохранились в своей первоначальной простоте, но были искаженные еретиками и злыми людьми, которые, примешав к безыскусственности их свои коварные слова, затемнили правду ложью и сделали ее сомнительной.⁷ Към тези обстоятелства Михаил Псел изтъква изтънчено-то оценъчно съзнание на образования византиец, за когото вече старите светителски легенди са били „написанные в стиле слишком простом и грубом. Так что более изысканный вкус современников Симеона и более утонченный слух не могли спокойно выносить чтения таких творений: доходило до того, что вместо умиления, они возбуждали смех“⁸.

Чрез Михаил Псел можем да възстановим масовата картина на самия реформаторски процес под ръководството на Симеон: „Вокруг него было сгруппировано достаточное количество помощников: одни из них записывали под его диктовку первоначальный текст, затем другие переписывали продиктованное (каллиграфически), при чем иногда менялись ролями: тот, что прежде писал под диктовку, в другой раз брал на себя обязанность переписчика (каллиграфа). Сверх того, были справщики, просматривавшие написанное и по требованию смысла выправлявшие ошибки, пропущенные переписчиками. Сам Симеон, вследствие громадного количества сочинений (подлежавших пересмотру), не имел возможности несколько раз возвращаться к одному и тому же предмету (житию, сказанию) и вновь пересматривать свое изложение.“⁹

Псел изразява мнение и за начина, по който се обработват и претворяват отделните произведения: „При этом Симеон преследовал две цели: подражать первоначальному автору в построении повествования и наилучшим образом сохранить его этический образец. Симеон чрезвычайно был внимателен к древним образцам и не отступал от них, чтобы не казалось, что он создает нечто новое, не соответствующее этому образцу. Симеон переделывал только внешний вид сказания, не меняя материи, но выправляя погрешности в выражениях.“¹⁰ Метафраст се стреми да изготви четива, които да се възприемат от всички обществени кръгове: „Симеон владел множеством способов построения фраз и в достаточной степени пользовался ими так, чтоб его могли слушать и ученые мужи, и простой люд. Он удовлетворил вкусы тех и других, ибо ритм и красоты его слога привлекали как образованного слушателя, так и непросвещенного.“¹¹

Стилистическата насока в работата над агиографските сводове се признава и от Ефрем Мцире, но той не забравя да подчертае сторените идеологически промени: Симеон „ревностно взялся за дело, положил пред собою древние (акты) мучеников, называемые „кимен“, что значит „лежащий“, и переделал их в метафразы. Он прежде всего украсил слог, притом так, что, удерживая смысл раньше написанного и не изменяя его, представил его яснее; вместе с этим он потрудился совершенно устранить слова сомнительные и

⁷ К. С. Кекелидзе. Симеон Метафраст . . . , с. 188.

⁸ В. Г. Васильевский. О жизни и трудах Симеона Метафраста. — Журнал Мини-стерства народного просвещения, ч. 212, 1880, декабрь, с. 391. За характера на катарзисното въздействие на църковната литература върху възприемателя се използва понятието умиление (ἔλεος). Вж. Б. И. Берман. Читатель жития . . . , 164—173.

⁹ В. Г. Васильевский. Цит. съч., 391—392.

¹⁰ Т. В. Попова. Античная биография . . . , с. 244.

¹¹ Пак там.

еретиками привнесенные. Таким образом в Мучениях святых он сделал два улучшения: очистил пшеницу от плевел и некрасивое сделал красивым.¹²

Все още частични са направените наблюдения във византистиката за достойнствата и последствията от Метафрастовата намеса в текстовете, за да имаме пълна представа, как са претворявани първоизточниците¹³. Въз основа на посочените свидетелства обаче се дава възможност за съпоставка с дейностите на Патриарх Евтимий при съставянето на търновските четиминейни сводове. В неговия реформаторски почерк се налага пределната идеологизация, догматичната пристрастеност към православието с цел да се преобрази официалната славянобългарска култура, в която да властва идейно единство и художествено съвършенство в съгласие с високите естетически схващания на исихастите. Евтимий Търновски се раздалечава въобще от грубия и простия (естествен) стил, узаконява крайно усложнения реторически, възвишен стил „плетение словес“, като го обвързва с култа към словото и култа към сърцето в исихастското движение. По този път се търси определено въздействие и върху необразованите слушатели. Разширен е кръгът на първоизточниците — освен агиографските цикли за героите привличат се догматични и полемични творения, летописно-исторически творби. Според Евтимиевите повестувания Иван Рилски и Филотея Темнишка например са идеални изпълнители на аскетическите предписания от Симеон Нови Богослов¹⁴. Освен това в житието на рилския пустинник се цитира Лествицата на Йоан Синайски, функционално изравнена с каноническите книги: Речено въ естъ: „Богатство аще течет[ъ], не приагайте ср[ъ]дца“ (Пс. 61,11). Аще въ н писано естъ: „Дръжава царю богатство, нъ въ врѣждѣ н вѣа то нстѣцавати, а не на своѣ сластѣ.“¹⁵

Лествица, степен 28,87: Дръжава црю богатство н множество. Дръжава же безмалвеннѣ, малнѣеное множеніе¹⁶.

Очевидни са общностите и същевременно отликите между двамата големи майстори на художественото слово. Макари по различни причини, те не съумяват да осъществят своите замисли. Патриарх Евтимий е заточен от османските нашественици, а Симеон Метафраст изпада в немилост, след като възбужда гнева на император Василий II (976—1025). За това разказва Ефрем Мдире. През шестата година от възцаряването на Василий изгрива славата на Симеон, ала самият скиптроносец забранява четенето на метафразите: „Раз в церкви читали житие блаж. Феоктистой Лесбоской и, когда дошли до имеющихъ в начале этого Чтения слов — „я послан был верующим царем Львом, унесшим с собою в могилу все счастье греческой империи“, — царь, услышав эти слова, воспыал неуждержимым гневом и решился сжечь писания Симеона Логофета. Поэтому пока он был жив, писа-

¹² К. С. Кекелидзе. Симеон Метафраст . . . , с. 188.

¹³ Вж. В. Г. Васильевский. Цит. съч., 392—396; Т. В. Попова. Античная биография . . . , 244—248.

¹⁴ Д. Кенанов. Патриарх Евтимий и агиографският цикъл за Иван Рилски. — Старобългаристика, 1978, № 1, 84—85; Д. Кенанов. За идейно-естетическите и изворови проблеми в „Житие на Филотея Темнишка“ от Евтимий Търновски. — Аспирантски сборник. В. Търново, 1979, № 5, св. I, с. 236.

¹⁵ E. Kałużniacki. Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius. Wien, 1901, London, 1971 (Introd. -Iv. Dujčev), p. 19.

¹⁶ Цит. по „Лествица“ от сборката на Ал. Ф. Гилфердинг, № 48, ГПБ — Ленинград, XIV в., л. 211. Ръкописът е описан от А. Ф. Бичков в „Отчет Публичной библиотеки за 1868 г.“ (СПб., 1868). Вж. В. Л. Мошин. К датировке рукописей из собрания Ал. Ф. Гилфердинга. — Труды Отдела древнерусской литературы, 15, 1958, с. 414.

ния эти хранились тайно и сокровенно и только в домах читались они знавшими их и восторгавшимися их красотой.¹⁷

Тази неочаквана промяна несъмнено попречва да се завърши трудното дело: Метафраст успява да пресъстави минейните повествування вероятно само за месеците от септември до януари. Това твърди Йоан Ксифилин в доклада си до Алексей Комнин (1081—1118), на когото посещава метафрастите си за февруари — август. Ксифилин не споменава нищо за императорската саморазправа над Симеон: „Труд могучего сего ритора разукрасил путем изящного распространения Чтений не всего года, а памяти только тех святых, которые воспоминаются в зимние месяцы, когда ночь бывает слишком длинная и ранняя. Так как мы, собирающиеся в церквях, желаем слышать подобные Чтения, то он, благодаря красноречию своему, переложил жития и подвиги их полностью, в высшей степени хорошо, ясно и исправно, так что лучше и нельзя было. Все же древние, в „кимене“ заключающиеся, памяти святых весеннего и летнего времени, не знаю — как сказать, он оставил без переделки и украшения, ибо в это время, вследствие краткости ночи и естественного одолевания [людей] сном, в честных храмах утренние похвалы бывают умеренные и застигаемые дневным светом, а посему чтения на них как будто и излишние. Так он [поступил], вынужденный необходимостью облегчения утомленным слушателям кратких ночей, а не вследствие пренебрежения надлежащей похвалой словесников в честь христолюбивых мучеников и прочих святых.“¹⁸

Така обрисуваната участ на Симеон Метафраст е потвърждение за сложните препятствия пред реформаторските замисли в средните векове: блясъкът на славата много бързо се сменя от тъмнически мрак. А загадките около личността на византийския писател намират продължение и в проблема за обема на неговото агиографско наследство.¹⁹

* * *

През XIV в. творчеството на Симеон Метафраст става опора на исихастите в борбата им срещу варлаамитството. Порфирий Успенски съобщава за Някоего нмркъ(!) Сказаніе о томъ, какъ недугуютъ послѣдователи Варлаама и Акиндина, където се предаватъ откъси отъ съчинения на византийски писатели относно спора за обожествената светлина от евангелското сказание за таворското Преображение. Възпроизвежда се отломък от Метафрастовото „Слово за Йоан Богослов“²⁰. През 1664 г. изследователят Лъв Алаций²¹ открива, че при църковен събор против Варлаам и Акиндин

¹⁷ К. С. Кекелидзе. Симеон Метафраст . . . , с. 189. За първо Симеоново произведение Михаил Псел представя житието на Теоктиста Лесбоска. Откъслекът за Лъв Философ (886—912) се намира в житието от Никита Давид. Симеон Метафраст запазва същото твърдение в своята редакция. Вж. Θ. Γωάγγου. Μνημεῖα ἀγιολογικὰ. Βενετία, 1884, р. 3, 19 (Λέοντος, φησὶ, τοῦ ἐδυχοῦς ὄντος βασιλέως, καὶ τὴν ἐδυχίαν Ῥωμαίων τῷ τὰφῷ συνθάψαντος).

¹⁸ К. С. Кекелидзе. Иоанн Ксифилин, продолжатель Симеона Метафраста. — Христианский Восток, СПб., т. 1, вып. 3, 1912, 345—346. Срв. В. В. Латышев. Византийская „царская“ минея. Петроград, 1915, с. 117.

¹⁹ A. Ehrhard. Die Legendensammlung des Symeon Metaphrastes. — Festschrift zum 1100jähr. Jubiläum des deutschen Campo Santo in Rom. Freiburg, 1896, 46—82; A. Ehrhard. Überlieferung und Bestand der Hagiographischen Kirche. Leipzig, Bd. 2, 4/5 Lief., 1938, 306—717.

²⁰ Епископ П. Успенский. Восток Христианский. Афон. История Афона. Ч. 3. СПб., 1892, с. 266, 271, 825. Изданието е редактирано от П. А. Сырку.

²¹ Leonis Allatii. De Symeonum scriptis Diatriba. Paris, 1664. Цит. по Макарий Египетский. Духовные беседы, послание и слова. М., 1852, с. 31; А. А. Бронзов. Препод. Макарий Египетский. СПб., 1899, с. 325.

доказательства за ереста им се привеждат, взети из Кеφάλαια τοῦ ἁγίου Μακαρίου, μεταφρασθέντα παρὰ Συμεὼν τοῦ Λογοθέτου. ρν. Тези 150 глави се претворяват на старобългарски език между 1360 и 1375 г., откогато датира най-старият им препис. (Това също говори за едновременното проникване на исихазма в България и Византия.) Писан с устав и полуустав според Вл. Мошин, възникнал в посоченото време, сборникът с превода се съхранява в сбирката на Ал. Ф. Гилфердинг, № 47, ГПБ — Ленинград²². Макариевите параграфи заемат л. 241—308:

Главнѣны прѣпѣд[о]внаго ꙗца нашего Макарія, ѡт словесъ его. прѣтворена Логоѡетѡмъ. РН. (150), главнѣнь.

Начало: Глава .ѧ. БАГДѢНЖ ОУБѢ Н ДАРѡМЪ ДХА ВЖСТѢНАГѡ КЪЖДѡ НАС СПАСЕНІЕ ПРІЕМЛЕТЬ. ВѢРОЖ ЖЕ Н ЛЮБОВІЖ, Н ПОДВІГОМЪ ПРОИЗВОЛЕНІА САМОВАСТНАГО. СЪВРЪШЕННЖА МВРЖ ДХОВНАГО ВЪЗРАСТА ПОСТІГНЖТН МОЖЕТЬ . . .“

Край: Н ХСМЪ ѡБОГАТНТН Сѧ, // еже въселѣнка н съжителѣ нмѣтн, н ꙗко женнхъ емв по прнѡбщеніюу багдѧго ДХА съпрѣбыватн. вжждь любовь нѣнзреч[е]ннжж. къ нже ѡт него бывшомоу по ѡбразъ его, члѣкоу: —. — Кѡнѣц главнѣнам (л. 307б—308).

Същият български превод се включва във Великите минеи-чети на руския митрополит Макарий²³ в сборник „Сложник“ от средата на XVI в.²⁴ През 1689 г. този превод е преписан от инок Мартиниан²⁵.

Григорий Синаит в своите аскетически слова изпитва въздействието на Макариевите главизни, претворени от Симеон Метафраст. Свидетелства за това има в трактата: О безмалъвн Грѣгоріа Сїнанта. главнѣнїн. о еже како подобаетъ сѣдѣти въ безмалъвн. Седма глава е О прѣлѣстн, въ немже н о нныхъ многихъ вѣнахъ. В нея под формата на запитване и отговор се разискват „дяволските“ превъплъщения:

Вопрос. Что сътворим ꙗко прѣѡбразуетъ сѧ бѣсъ въ аггѧа свѣта (2 Кор. 11,14) н прѣлѣщааетъ члѣка. ѡтѣвт. Сего радн трѣбуетъ члѣкъ многа расжженїа. ꙗко да разнчїе добраго н злаго познавааетъ. не оубо себе скоро въдавай ꙗвлѣемымъ легкостн рад[н]. нж прѣбыван тажжкъ н съ нскоусомъ мноземъ оудръжаван доброе, лжкавое еже ѡтметан, длъженъ оубѡ есн нскшати н расжждати, н тогда вѣровати. вѣждь же ꙗко ꙗвѣ // сѣт дѣнствїа багдѧн. ꙗкоже бѣсъ аще н прѣѡбразует сѧ подати не может. нн кротость. нн сѣмотренїе. нн смѣренїе. нн радос[ть].

²² Описан от А. Ф. Бичков в „Отчет . . . за 1868 г.“ Вж. Вл. Мошин. К датировке . . . , с. 414.

²³ ГПБ-Ленинград, Соф. 1320- ВМЧ за февруари; Д. И. Абрамович. Описание рукописей С.-Петербургской духовной академии. Софийская библиотека, т. 2. СПб., 1907, с. 79. Срв. R. A. Klostermann. Die slavische Überlieferung, der Makariusschriften. Göteborg. 1950.

²⁴ ИРЛИ (Пушкинский дом), Древлехранилище им. В. И. Малышева, Р. IV. ОП. 24, № 26. Срв. Ю. К. Бегунов. Памятник русской литературы XIII века. Слово о гибели русской земли. М. — Л., 1965, 201—203.

²⁵ ГИМ — Москва, собр. П. И. Щукина, 362; Вж. А. И. Яцимирский. Опись старинных славянских и русских рукописей собрания П. И. Щукина, вып. 3. М., 1897, 62—63.

4444: -

UNIVERSITY OF MICHIGAN

CONFIDENTIAL

а рти а оу з ш н д а р ш а м ъ б ѹ а е ж т а н а г о о
 н ѣ к ѣ н а с т ѣ м ѣ пр і я м а е т ѣ . е т р о ж н а ю
 к о в ѣ а . н п о д в и г о в ѣ т р о н з в о л е н і д с а м о б а д
 о н а г о . с ѣ к р ѣ ш е н н ѣ а л ѣ б ѣ а ѹ о в н а г о
 а з с а с т а т о с т и г н а т н а л о ж ѣ т ѣ . а д ѣ н о
 к і в а р т н ѣ . с и ц е н п р а в д ѣ . с ѣ т н ѣ а н а г а
 а о у ж ѣ т ѣ ж н ѣ . н и ж е е д и н ѣ а ж т н о ѣ
 с н а о ѣ . н е а р о д ѣ т н ѣ . н е н і в о с ѣ в н і ѣ
 н о т ѣ . с ѣ к р ѣ ш е н н а г о пр і с ѣ н н і д н о д о
 б ѣ б ѣ а ѣ . н и ж е н а к ѣ ѣ е д и н о г о с е в е р о
 т ѣ ш а н і а . н е н а ѣ . н е н ѣ ж т н о н с ѣ в ѣ ш е
 н о н к а д а н о н с а р ж ѣ ѣ . с ѣ к р ѣ ш е н н ѣ ж е
 н о д ѣ м ѣ б ѣ . н і н е т ѣ ѣ . н о т ѣ н с а ж . а
 ш е в о н е г ѣ ѣ ѣ н ж д е т ѣ д о к ѣ р е т ѣ . н і р
 ж е т ѣ г р а д ѣ . с ѣ с ѣ в ѣ а с т р ѣ г ѣ . т р о у
 д а н і а т а к о ж д е . . т р о с ѣ ѣ а ѣ ж і
 к ѣ н с н ж е с ѣ d n t ѣ n m o a n t ѣ a ѣ ѣ k o
 r o ж і . n a d o s t n g n ж и н . .

4344

нн мнрѣ. нн встроене помысломѣ. нн ненавнстѣ мнрѣ. нн сластн н стрѣстн
оуталѣтн, ѡже сѣт блгдтнаа дѣнстеа. оного же дѣнство что естъ.
дѣмненіе н выскѡмѣдріе н страхѡваніе н възсѣка злоба. ѡт дѣнстеа
оубѣ можешн познатн възсѣавн въ дѣшн твоен свѣтъ, аще бжн ес[тъ]
нан сатанннѣ. Ѣрїдаѣ глѣмаа, под[о]бна естъ горчїцн по зрѣнію. н ѡцет
под[о]бенѣ ес[тъ] внѡу по вндѣнію. нѣ ѡт възкоушенїа грѣтанѣ познавае[тъ]
коегождо разнчїе. снце н дѣша аще нмат расѣжденїе, ѡт оумнаго
чювстеа познавае[тъ] стго дѣха дарованїа, н сатанїнамѣ мѣчтанїа²⁶. С чер-
венослов в горното поле на ръкописа, л. 95 б, е пояснено грѣцкото назва-
ние на марулята (салата): Ѣрїдаѣ. въздокеж нменѣт.

Отговорѣт на Григорїй Синаїт се опира на част от 46 главизна от
Метафрастовата подборка по Макаріѣ Егїпетскї (= Слово 4, 3а тѣрпението
и разсѣжденїето, гл. 13):

Аще бѣ н по апѣлоу вѣстѣ сатана въ аггла свѣтла (2 Кор. 11, 14)
прѣвѣбражатн сѣ, за еже прѣлѣстнтн нѣ оубѣ аще н зрѣнїем свѣтлымѣ
ѡдѣет сѣ, блгое дѣнстео ѡкоже рече сѣ, податн не възмагае[тъ]. нмже,
н ненскоуское нзѣвѣстно бивае[тъ]. не бѣ лѡбовѣ въ бѣ, нан въ блнжнѣгѣ.
не кротѡс[тъ], нн смѣренїе. нн радѡс[тъ], нн сѣмнренїе. нн оустроене
помысломѣ. нн ненавнстѣ мнра. нн покон дѣховнн. нн желанїе несннх.
сѣдѣатн може[тъ]. нн стрѣстн н сластн оуталнтн. ѡже ѡвлѣннѣ сѣт
блгдтнаа дѣнстеа. плод бо рече дѣховнн естъ. лѡбы. радѡс[тъ]. мнрѣ
н прѣчаа. неган же грѣдына паче ѡнѣ сѣтворнтн, н выскѡмѣдрїе,
оумѣтельѣншї естъ н снаѣншн. н ѡт дѣнстеа оубѣ разоумѣешн, въз-
снаннын въ дѣшн твоен мыслѣнн свѣтъ, которн бжн нан сатанннѣ
есть. ѡеаче нѣ н тен самон дѣшн, аще здравѣствѣжѣ ен ѡкож[е] раз-
сѣжденїа. дѣе ѡт мыслѣнаго чювстеа. ѡвлѣннаа разнчїа бивае[тъ].
ѡкоже бѣ ѡцет внѡу, по вндѣнію оубѣ едннѡ. ѡт чювстеа же еже въ
въкоушенїн, грѣтанѣ [коегождѡ расѣждае[тъ] свое. снце же н дѣша. ѡт
самого мыслѣнаго чювстеа н дѣнстеа, може[тъ] расѣджатн, ѡже дѣха
дарованїа. н ѡже тѣждаго мѣчтанїа (Гилф. 47, л. 259а—б).

На Симеон Метафраст се отдава авторството на *три молитви*, прила-
гани в чина на причѣстяването. Тѣх ги намираме и в бѣлгарскї превод от

²⁶ Бѣлгарскї превод от XIV в. в ГПБ — Ленинград, Ал. Ф. Гильфердинг, № 35, Сборник, полуустав. 1360—1375 г. (по Вл. Мешин), л. 90б, 93, текстѣт е на л. 95 а—б. Същїят превод заедно с глосата лежн и в Гилф. 47, кѣдето са Макаріевите главизни. Паїсїѣ Величковскї редактїра н сѣрїява с грѣцкїя извод преводите на Синаїтовите сѣчиненїя. Вж. БАН—Ленинград, собр. Ф. А. Каликина (№ 67), № 167, Жїтїе н поученїя на Григорїѣ Синаїт, XVIII в., полуустав-скорописен, л. 160 а—б с поясненїе за Ѣрїдаѣ — салата, срв. л. 142б. В началото има две приписки, откѣдето узнаваме, че ръкописѣт е из книгите на схїмонах Онуфрїѣ, починал през 1789 г., а сборникѣт е писан от схїмонах Нїколай. Неговото име се чете и на л. 54 в приписка, според коїто ѣеросхїмонах Паїсїѣ е автор на сверенїя превод, сторѣн през 1775 г. в манастира Драгомирна.

края на XIV в. — Хилендарски сборник, № 342, където се поместват каноните на новооткрития химнописец Ефрем, свързан с Търновската книжовна школа²⁷. Метафрастовите поетични творби тук носят следните наслови:

1. МЛ[ТВА] НСПОВЕДАНІА КЪ ГОУ НАШЕМОУ ІУ ХОУ.

Начало: ІАКО НА СТРАШНЕМЪ Н НЕАНЦЕМЪРНЕМЪ СЖДНН ТВОЕМЪ ПРЪДАСТАВЪ
ХЕ...

2. МЛТВА СЛОВОПОЛОЖНКА (ЛОГОДЕТА — б.а., Д.К.) КҮРЪ СІМЕОНА.

Начало: ЕДНН ЧНСТЫН Н НЕТАБН[Н]ЫН ГЪ. НЖЕ ЗА МНОЛОСЪРДІЕ...

3. МЛТВА ПО БЖСТВНЕМЪ ПРНЧАЩЕНН, ПО СТНХ.

Начало: ДАВЫ ПНЦЖ МНѢ ПЛЪТ СВОЖ ВОЛЕЖ.

НЖЕ ОГНЬ СЫ Н ОПАЛѢЖ...²⁸

Не са нужни още посочвания, за да се убедим, че многообразното творческо наследство на Симеон Метафраст е познато на книжовниците от епохата на Търновската школа. Така е и с агиографските минейни четива, които в Ерусалимския устав под 1 септември се подвеждат с общото заглавие: „Метафрази на Симеон Логотет“²⁹. Ще припомним една особеност на църковните устави, всеки от които „имеет своя определенную по строю и составу систему чтений, фиксирующую лишь нормальный минимум четьяго материала, но оставляющую максимум на произволение настоятеля и в зависимость от местных условий“³⁰. Патриарх Евтимий се възползва от това право и внася в търновския календар доста имена на светци, свързани с българската история. А колко от Метафрастовите повествувания са в основата на четиминейните му сводове, засега изчерпателно не може да се отговори. Могат да се отбележат житията на Йоаникий Велики, Стефан Нови Изповедник, Николай Мирликийски, Йоан Златоуст, Йоан Колебник и редица други³¹. Същевременно в Евтимиевите жития и похвални слова се открива смислова близост с Метафрастови съчинения. Например в Похвално слово за Неделя мъченицата изрича славослов на непобедимата човешка воля: Се прѣдабжнѣ тѣло мое тебѣ, мжчн, строужн, палн, на сѣнѣ прѣдаждѣ свѣрѣмъ, н подѣвнѣа снмъ, еанка аще хошѣшн творн азъ бѣ ндѣлашмъ не пожрѣ, ннже повелѣнѣ твоѣму повннѣ са³². Най-близко по внушената душевна неустрашимост е отказът на Ана да стане мъжесвидетелка в Житие на Стефан Нови Изповедник: Се оубо прѣдѣ-

²⁷ Вж. Пр. Матейч. Българският химнописец Ефрем от XIV век. Дело и значение. С., 1982.

²⁸ По Пр. Матейч. Българският химнописец Ефрем..., с. 17. Гръцкия текст вж. J. -P. Migne. Patrologia graeca, t. 114, k. 220—224. Преписи от XVI—XVII в. има в сборката на М. П. Погодин, 250, 337, 361, ГПБ — Ленинград. Молитвата след причестяването с този превод попада в печатни издания. Срв. Чин священных и божественных литургий Иоанна Златоуста. Киев, 1902, л. 44. За Погодиновата сборка вж. Т. Н. Копреева. Собрание рукописной книги М. П. Погодина. Предварительное описание. Л., 1956—1957 (Машинопис); К. Л. Иванова. Български, сръбски и молдовлахийски кирилски ръкописи в сборката на М. П. Погодин. С., 1981.

²⁹ В. П. Виноградов. Уставные чтения. Вып. 1. Уставная регламентация чтений в греческой церкви. Сергиев Посад, 1914, с. 172.

³⁰ В. П. Виноградов. Уставные чтения. Вып. 3. Очерки по истории греко-славянской церковно-учительной литературы. Сергиев Посад, 1915, с. 12.

³¹ Вж. З. л. Юфу. За десеттомната колекция „Студион“ (Из Архива на румънския изследвач Йон Юфу). — Studia Balcanica, 2, 1970, 299—342; D. Zamfirescu. The great reading menologies of Tirnovo. Bucharest, 1982.

³² E. Kałużniacki. Werke..., p. 154.

ЖИТ ТИ ТѢЛО МОЕ, ЖЕЛѢЗОМЪ, ОГНЕМЪ, РАНАМИ МЖИМО ДА ТЯ. НИЧТОЖЕ ОТ
АННЫ ОУСЛЫШИШЬ, РАЗВѢ ИСТИННОЕ³³. За оформянето на тази идея роля има
и евангелист Матей, който често, пряко или косвено, е цитиран от агио-
графските герои: Не бойте се оубивающихъ тѣло. а душѣ не могущихъ
оубити (Мт. 10,28)³⁴.

В увода към Житие на Петка Епиватска Евтимий Търновски разсъж-
дава за по-голямата полезност на словото от живописното изкуство: СЪЗ-
РѢЦОВАТИ ОБРАЗЫ И ДѢЯНИЯ ЖЕ И ГЛАГОЛЫ, МНѠЖИЦЮ ЖЕ И ТѢХЪ
ПОДѠБИЯ ЖИВОПИСОВАТИ, МНѠГО, ПАЧЕ МНѠЖАЕ КЛЮЧНО БОУДЕТЬ И ТѢЛО ЖЕЛА-
ТЕЛЬНО БОГОЛЮБНЫМЪ, ЕЖЕ БОЖИИХЪ ОУГОДНИКЪ ЧЪСТНѢ ПОЧИТАТИ И ТѢХЪ
ПАМЯТИ И ДѢЯНІА НА ПОЛЪЗУ ПОВѢСТВОВАТИ³⁵. Сходно предпочитание към
словото проявяват Григорий Богослов в „Надгробно слово за Василий
Велики“, Теодорит Кирски в „Църковна история“, кн. 1, гл. 1. Тази мисъл
споделя Симеон Метафраст в началото на житиеписа за Николай Мирли-
кийски: МѡДРА НѢКАА ВЕЩЬ ЖИВОПИСЕЦЬ РЖКА. И МОГЩИН ОУПѡД[О]БИТИ
СА ИСТИНѢ. МОГЩЕ ЖЕ ДѢЯНІЕМЪ ЯВѢ ПРЕДСТАВНТИ ОБРАЗЪ. ПРЕМѡДРѢНШ
ЖЕ ЕС[ТЬ] СЛОВО. И МНѠЖАЕ ПИСАНІЕ. ЯВѢ ПОКАЖЕТ ЕЖЕ ХОЩЕТ. // И ПРЕД-
ОЧИМА ПРЕДЛОЖИТЬ ДѢЛО. ЕЛНКО И ПАЧЕ] ВЪЗДВИГНОУТИ ВѢСТЬ НА ПѡДРА-
ЖАНІЕ³⁶.

Могат да се направят още редица подобни съпоставки, които заслу-
жават отделно подробно изследване. От всичко казано е безспорно, че
метафрастиката е важна и непроучена област от историята на средновеков-
ните литературни взаимоотношения. Патриарх Евтимий изгражда общосла-
вянска метафрастика. Чрез него критически се преосмисля творческият опит
на българските и византийските писатели в Търновската книжовна школа,
която с високохудожествените си постижения, с идейно обновената сис-
тема от жанрове се превръща в пътеводен маяк за развитието на офици-
алната славянска култура в Югоизточна Европа през XV—XVIII в.

³³ Сборник жития, XVI век. БАН — Ленинград, 33. I. 6 (Сев. 525), л. 1736.

³⁴ Банишко евангелие. Среднобългарски паметник от XIII век. С., 1981, с. 109. Срв. Мъчение на Памякратий у П. Безобразов. Византийские сказания. Ч. 1. Рассказы о муче-
никах. Юрьев, 1917, с. 236.

³⁵ E. Kałużniacki. Werke . . . , p. 59.

³⁶ Цит. Сборник жития от БАН — Ленинград, л. 2096 — 210 а.